

РЕЖАПОВ Хайрилло Хикматуллаевич,
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети, катта илмий-ҳодим
изланувчи

МАЛАКАЛИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШГА МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ТАЪСИРИ

УДК: 331.0.378.1

ББК 65.497

РЕЖАПОВ Х.Х. МАЛАКАЛИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШГА МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ТАЪСИРИ

Мақолада олий таълимни молиялаштиришда мамлакат иқтисодчи олимларининг қарашлари, ривожланган мамлакатларда молиялаштириш тажрибалари, олий маълумотли шахсларнинг иш ҳақиға таъсири ва малакали мутахассислар тайёрлаш муаммолари қиёсий таҳлил қилиш асосида ўрганилган. Халқаро тажрибалардан келиб чиқиб олий таълимни молиялаштиришни ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Таянч иборалар: олий таълим, молиялаштириш, фондлар, «Эндаумент» ва «Краудфандинг» фондлари, малакали мутахассис.

РЕЖАПОВ Х.Х. ВЛИЯНИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ НА ПОДГОТОВКУ КЛАВИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ

В статье рассматриваются вопросы финансирования высшего образования, опыт финансирования развитых стран, влияние финансирования на зарплату лиц с высшим образованием. На основе сравнительного анализа рассмотрены проблемы подготовки квалифицированных специалистов. Изучив опыт развития и совершенствования финансирования высшего образования зарубежных стран, даны конкретные предложения.

Ключевые слова: высшее образование, финансирование, фонды, фонды, «Эндаумент» и «Краудфандинг», квалифицированные специалисты.

REJAPOV KH.X. INFLUENCES OF FINANCING TO THE PROFESSIONAL STAFF TRAINING

The article deals with the financing of higher education, funding experiments developed countries, its impact on the salary of the persons with higher education. Considered on the basis of a comparative analysis of the problem of training. Having studied the experience of foreign countries and improving the financing of higher education, are specific proposals.

Keywords: higher education, funding, funds, funds, «Endowment» and «crowdfunding» qualified.

Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда энг асосий долзарб муаммолардан бири олий таълим тизимини модернизациялаш бўлиб, унинг асосий йўналишларидан бири олий таълимни молиялаштириш структурасини ўзгартириш ва таълим тизимини молиялаштиришда турли инновацион услублардан фойдаланиш деб баҳоланмоқда. Қўшимча маблағларни жалб қилиш мамлакат олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятида, малакали ва етук мутахассисларни тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов «Ўтган йили таълим-тарбия соҳасини янада ислоҳ этиш ва такомиллаштириш масаласи ҳам диққат марказимизда бўлди. Мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасига ҳар йили сарфланаётган харажатлар ялпи ички маҳсулотга нисбатан 10-12 фоизни ташкил этмоқда. Бу ЮНЕСКОнинг мамлакатни барқарор ривожлантиришни таъминлаш учун таълимга йўналтирилиши зарур бўлган инвестициялар миқдори бўйича тегишли тавсияларидан, яъни 6-7 фоиздан қарийб 2 баробар кўпдир»¹ деган эдилар.

Ўзбекистонда давлатнинг таълим соҳаси харажатлари йилдан йилга ортиб бормоқда, аммо бу маблағлар олий таълим муассасаларини замонавий ўқув ва илмий-лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш, замонавий технопаркларни ташкил этишга, малакали ва етук мутахассисларни тайёрлашда маблағларнинг етишмаслиги мамлакат олий таълим муассасаларида молиялаштириш механизмнинг такомиллашуви ва уларнинг фаолиятини юритишда қўшимча даромадларни топишнинг муқобил вариантларини

излаш вазифасининг долзарблигини кучайтирмоқда.

Шу нуқтаи назардан, ривожланган маблакатларда олий таълимни молиялаштириш шакллари ўрганиш, мамлакатимизда олий таълимни молиялаштириш ҳолати ва тартибини таҳлил қилиш асосида мамлакатимиз миллий хусусиятидан келиб чиқиб, олий таълимни молиялаштиришни такомиллаштириш йўналишларини ўрганиш мақсадга мойилдир.

Иқтисодий адабиётларда таълим ва олий таълимни молиялаштириш, унинг самарадорлиги хусусида хилма-хил қарашлар мавжуд.

А.Эшбаев ўзининг илмий тадқиқотлари натижаларига асосланган ҳолда, олий таълимни молиялаштиришни такомиллаштиришнинг хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, давлат ва ўқув юртлар ўртасидаги муносабатларни шартнома-тўлов тизимига ўтказиш, ҳар йили мамлакатимиз олий ўқув юртлари фаолиятини баҳолашнинг рейтинг тизимини жорий этиш ва унинг натижаларига асосланиб таълим муассасаларига молиявий ресурслар, турли фондлар ва грантларни олиш учун соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, ўқув муассасаларини молиялаштиришнинг бюджетдан ташқари манбалари салмоғини оширишда олий ўқув юртлари томонидан яратилган илмий ва услубий ишланмаларнинг амалиётга татбиқ этилишига эришишни таклиф қилади².

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодийетимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. / Мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 16 январь.

² Эшбаев А.Х. Бозор муносабатларига ўтиш даврида таълим тизимининг миллий иқтисодийетни ривожлантиришга таъсири. / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2008. –21-б.

Фикримизча, ушбу таклиф жуда ўринли ва амалий аҳамият касб этади. Аммо унинг айрим жиҳатларига қўшилиш мумкин эмас. Хусусан, А.Эшбаевнинг турли фондлар ва грантларни олиш учун олий таълим муассасалари ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш хусусидаги фикри асосланмаган. Грантлар аниқ белгиланган шартлар асосида олий ўқув юртларининг барчаси учун умумий асосда таклиф қилинади.

Д.Набиев таълим соҳасидаги инвестицияларни молиялаштириш амалиётини таҳлил қилган ва Ўзбекистон шароитида таълимни молиялаштиришда Германиянинг дуал тизимидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди¹.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан М.Саидовнинг илмий ишларида олий таълимни молиялаштиришнинг назарий ва амалий масалалари тадқиқ қилинган. У ушбу соҳани молиялаштиришга оид бир қатор хулосаларни шакллантирган. Жумладан, аҳоли даромадларининг нисбатан паст эканлиги олий таълим олиш харажатларини молиялаштиришни муаммоли қилиб қўяди. Одамларда бепул таълим олиш бўйича ижтимоий психологиянинг мавжудлиги уларни пуллик таълимга нисбатан салбий муносабатини шакллантиради², деб ҳисоблайди.

М.Саидовнинг инсонларнинг бепул таълим психологияси хусусидаги фикри жуда ўринлидир. Аммо унинг аҳоли даромадлари даражаси олий таълим олиш харажатларини молиялаштириш масаласини муаммоли қилиб қўяди, деган хулосаси мунозаралидир. Олий ўқув юртларининг молиявий ресурсларга бўлган минимал эҳтиёжини бюджетдан молиялаштириш орқали қоплаб бўлмайди. Шу сабабли, дефицитли молиялаштириш юзага келмоқда³, деб ҳисоблайди. Биз бу фикрларга қўшимча ҳолда, шартнома асосида

ўқиётган талабалар учун олинаётган оилавий даромадлардан келиб чиққан ҳолда шартнома тўлови шакллари ишлаб чиқиш ва унга асосланган ҳолда бу тўловларни жорий этиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Ш.Захидова олий таълим хизматлари бозорининг амал қилиш механизми самарадорлигини ошириш масалаларини тадқиқ қилган. У олий ўқув юртларини молиялаштиришнинг ноанъанавий методи бўлган эндаументни қўллашни таклиф қилади. Унинг фикрича, эндаумент инвестиция фондларини ривожлантириш республикамиз олий ўқув юртларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, молиявий мустақиллигини кучайтириш имконини беради⁴.

Бизнинг фикримизча ҳам, мамлакатда олий ўқув юртларини молиялаштиришда эндаумент ёки краудфандингни қўллаш мақсадга мувофиқ.

Давлат томонидан таълим хизматлари тизимини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантиришга давлат ва иқтисодчи олимлар томонидан катта эътибор берилмоқда. Аммо айтиш керакки, ҳозирги бозор муносабатлари шароитида олий таълим хизматлари ва меҳнат бозори талабларидаги уйғунлик, олий таълим хизматлари тизимини молиявий самарадорлик жиҳатдан ва мазкур тизим хизматининг сифати орасидаги уйғунлигини таъминлаш – олий таълим олишга интилувчи талабларини қондирадиган даражада бўлиши керак. Бунинг учун:

- миллий таълим тизимини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш - минтақалар эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш зарур;
- бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида жаҳон меҳнат бозори талаблари ва давлатнинг халқаро меҳнат тақсимоотидаги ўрни асосида тартибга солиб туриш;

¹ Набиев Д.Ҳ. Таълим соҳасидаги инвестицияларни молиялаштириш масалалари. / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2005. –17-6.

² Саидов М.Х. Финансирование высших учебных заведений. – Т.: «Молия», 2001. –С. 49.

³ Ўша манба.

⁴ Захидова Ш.Ш. Олий таълим хизматлари бозорининг амал қилиш механизми самарадорлигини ошириш (Ўзбекистон материаллари асосида). / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2012. –23-6.

• олий таълим тизимини илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқликда олиб боришни ташкил этиш доимий равишда ташкилий-иқтисодий ва таълим жараёнларининг такомиллашиб боришини таъминловчи муассасалар томонидан амалга оширилиши зарур.

Кейинги 30-40 йиллар ичида жаҳон олий таълим тизими ривожланишини молиялаштиришнинг бир неча моделлари ташкил топди. Олий таълим тизимининг биринчи молиялаштириш модели неолиберализм модели бўлиб, у М.Фидлин, Ф.Чаба ва Ф.Хаск томонидан ўрганилган. Бу молиялаштириш модели асосан АҚШ, Япония, Австралия, Жанубий Корея, Янги Зеландия ва Жанубий Африка Республикасида қўлланилган. Мисол учун, ХХІ асрда АҚШ олий таълим тизими харажатларининг 42,5%и бюджет маблағлари ҳисобига, шу жумладан, федерал бюджет ҳисобига 27,5%и, маҳаллий штат бюджети ҳисобига 2,6%и қопланган. Давлат олий ўқув юртлари молиявий маблағларининг 50%ини штат бошқарувидан молиялаштиришга ҳақли бўлса, хусусий олий ўқув юртлари бундай ҳуқуққа эга эмас. Бу модель вакиллари олий ўқув юртлари ва штатда жойлашган корхоналар ҳамкорлигида олий таълим тизимида мавжуд муаммоларни ҳал этадилар¹. Аммо олий ўқув юртларини автоном ҳолда мустақил бўлиб фаолият юритишлари билан баробарида, ушбу штат уларда бюджет маблағларини мақсадли ва самарали ишлатишларини назорат қилишни талаб этади.

Ғарбий Европа мамлакатларида бозор иқтисодиётининг трансформацияланиши ва ахборотлашган жамиятга кириб бориш муносабати билан олий таълим хизматлари ўртасидаги муносабатларни барқарорлаштириш муаммосини ҳал этиш – олий таълим инсон фаолиятида билимининг асосий воситага айланиши билан боғлиқ. Бу борада Болонья жараёни Европа давлатларида умумий

муаммо бўлиб, уни биргаликда ҳал этишни талаб этмоқда².

Янги индустриал жамият назарияси вакили Ж.Гэлбрейт ўз вақтида индустриал тизим шароитида ўқитилган ва ўргатилган кадрлар - ишлаб чиқаришнинг ҳал қилувчи омилига айланган ва бу юқори ривожланган таълим тизимига асосланган³, деб ҳисоблаган.

Олий таълим тизимини молиялаштиришнинг иккинчи модели олий таълим соҳасида ижтимоий бозорнинг шаклланиши бўлиб, унинг назарий асосини гуманитарлашган халқпарвар капитализм ташкил этади.

Унинг асосчилари Ж.Шумпетр, Ж.Гидденс ва Х.Майер ҳисобланади. Бу модель Канада, Англия, Испания ва Италияда қўлланилади.

Олий таълим тизимининг бу модели давлатнинг фаол ёрдамига ва шахснинг таълим олишдаги, карьера қилишдаги жавобгарлигига асосланади.

Бу олий таълим тизими модели қисман бозор муносабатларига асосланган бўлиб, давлат томонидан молиялаштириш даражасининг камайиб бориши ва хусусий молиялаштиришнинг ўсиб боришига асосланади⁴.

Бу усулга асосланган ҳолда олий таълим тизимини ривожлантиришдаги молиялаштириш манбаларининг ўзгаришини Англия олий ўқув юртлари мисолида кўриш мумкин.

Ҳозирги даврда молиялаштиришнинг 33%и давлат бюджети ҳисобига қопланса, қолган 67%и хусусий манбалар ҳисобига (фуқаролардан олий таълим олиш учун тушган тушумлар, хусусий фирмалар ўз ходимларини

² Болонский процесс-структурная реформирование высшего образования на европейском уровне (электронный ресурс). Режим доступа: <http://Kpi.ua/bologna>.

³ Антошкина Л.И. Высшее образование в системе общественных интересов. – Донецк: ООО «Юго-восток», ЛТД, 2008.. -С. 54.

⁴ Задумкин К.А. Региональная инновационная система: теория и практика формирования. / К.А. Задумкин, И.А. Кандаков; под. рук., проф. В.А. Ильина. – Вологда: Вологодский научно-координационный центр ЦЭМИ РАН, 2008. -С 45.

¹ Другов А. Проблемы и направления модернизации высшего образования в Украине. // Вестник КНЕТУ-2007, №5. -С 127-134.

ўқитиш учун тўлаган тўловлардан) ташкил топмоқда¹.

Олий таълим тизимини молиялаштиришнинг учинчи модели бозор иқтисодиётига, олий таълим тизимида бозор муносабатларига қарши модель бўлиб, у назарий жиҳатдан Европа (Брюссель) ва Германия (Франкфурт) таълим ходимлари илмий тадқиқот касаба маркази томонидан ишлаб чиқилган.

Бу таълим модели Германия, Норвегия, Дания, Франция, Швеция, Финляндия ва бошқа мамлакатларда қўлланилмоқда. Ушбу таълим тизими модели олий ўқув юртларини хусусийлаштиришга қаршидир. Шунинг учун ҳам Германияда кўпчилик олий ўқув юртлари давлатга қарашли бўлиб, ўқитиш ва стипендия тўлаш давлат томонидан амалга оширилади. Талабаларнинг 30%и ёрдам пули оладилар, унинг 33%и федерал бюджетдан, 44,6%и ер бюджетидан ва 22,4%и жамоа ҳисобидан қопланади.

Европа мамлакатларидан олий таълимни молиялаштириш ҳажмининг ЯИМга нисбатан энг паст кўрсаткичи Болгарияда бўлиб, 0,7%ни ташкил этади. Латвияда бу кўрсаткич 1,0%, Германияда 1,3%, Буюк Британияда 1,4%, Австрияда 1,8%, Швецияда 2,0%, Финляндияда 2,3%, Данияда 2,4% ни ташкил этади. Европа иттифоқи мамлакатларида олий таълимни молиялаштириш ЯИМга нисбатан ўртача 1,3 фоизни ташкил этган. Ушбу кўрсаткич Норвегияда 2,3 фоиз, Исландияда 1,5 фоизни ташкил этган².

Хорижий ривожланган мамлакатларда олий таълим тизимини ривожлантириш икки хусусият: марказий бошқарув ва олий ўқув юртларида мутахассислар тайёрлашнинг бозор муносабатлари талабларидан келиб чиққан ҳолда уларни диверсификациялаштиришга асосланади.

¹ Ржепишвский В.В. Проблемы и перспективы функционирования высших учебных заведений в региональной инновационной системе. (электронный ресурс). Режим доступа. www.old.niss.govvua/monitor/mat2wa/r/htm.

² Статистика высшего образования в Европе. [www.Eurostat\(educuoefine06\)and\(educfigdp\)](http://www.Eurostat(educuoefine06)and(educfigdp))

Олий ўқув юртларини марказлаштирилган ҳолда бошқаришнинг амалга оширилишининг сабаби – олий таълим ривожлантирилиши орқали ҳар бир мамлакат миллий иқтисодиётини жаҳон бозорига нисбатан рақобатбардошлигини таъминлашга интилишидир.

Шу билан бирга, олий таълим тизимини бозор муносабатлари шароитида марказдан бошқариш зарурлиги шундан иборатки, уларда олий таълим давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилганлиги сабабли бу маблағлардан фойдаланишни назорат қилишнинг зарурлигидир.

Олий таълим муассасаларини молиялаштиришни ривожланган мамлакатлар тажрибаларидан келиб чиқиб молиялаштиришнинг янги манбаларини излаб топиш, жумладан, «Эндаумент» ёки «Краудфандинг» фондларини қўллаш мумкин. Ривожланган мамлакатларда узоқ муддатли дастурларни молиялаштириш учун «Эндаумент» фондлари қўлланилади, аммо қисқа муддатли ва кичик дастурларни молиялаштириш учун «Краудфандинг» фондидан ҳам кенг фойдаланилади. Шунингдек, олий таълим муассасаларида инновацияни ривожлантириш учун бюджетдан маблағларни ажратишни кўпайтириш ва бюджетдан ташқари ташкил топган маблағларини замонавий лабораторияларни жиҳозлашга йўналтириш зарур.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаларини кўрсатишича, олий таълимни молиялаштиришнинг «Эндаумент» фондларини қўллаш АҚШда яхши ривожланган. Шунингдек, Россия Федерациясида ҳам эндаумент фондлари ривожланмоқда.

АҚШ университетларининг фаолиятини молиялаштиришда эндаумент фондига йўналтирилган инвестициялардан олинган даромадлар борган сари салмоқли ўринни эгалламоқда ва улар ҳисобидан олинган даромад ўртача олий ўқув юртлари бюджетлари даромадларининг 25-45 фоизини ташкил этмоқда.

1-жадвал. Ўзбекистон олий таълим муассасалари талабаларининг таълим соҳалари бўйича таркиби сони (ўқув йили бошига, фоизда)¹

Соҳалар/ ўқув йили	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Гуманитар соҳа	45,9	44,4	43,1	41,7
Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ	13,3	12,8	12,0	11,3
Ишлаб чиқариш ва техника соҳаси	22,6	24,7	26,7	28,3
Қишлоқ ва сув хўжалиги	6,6	6,8	7,1	7,5
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот	7,3	7,2	7,0	7,2
Хизматлар соҳаси	4,3	4,1	4,1	3,9
Олий таълим муассасаларида талабалар, минг киши	258,3	259,3	261,3	264,3
Касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейларда ўқиётган талабалар, минг киши	1685,9	1626,9	1559,2	1498,6
Таълим муассасаларида ўқиётган талабалар, жами, минг киши	1944,2	1886,2	1820,5	1762,9
Олий таълим талабаларининг ўрта махсус таълим ўқувчиларига нисбати	1/7,5	1/7,3	1/7,0	1/6,7

АҚШнинг етакчи олий ўқув юрларининг эндаументлари университетларнинг йиллик даромадининг 40-50 фоизини, жумладан, Принстон университетида 47%ини, Йель университетида 35%ини, Гарвард университетида 33%ини, Стэнфорд университети бюджетларининг 23%ини шакллантириш имконини бермоқда².

Россия Федерациясида энг йирик эндаумент фонди МГИМОда бўлиб, ушбу фонд 2007 йил 29 мартда рўйхатдан ўтган. Бу фонднинг умумий маблағи 800 млн рублни ташкил этади. 2007 йилда Россия Федерациясида эндаумент фондларнинг сони 13 та бўлган бўлса, 2014 йилга келиб 130 тани ташкил этди. Ушбу фондларнинг 71%и таълим тизимида, 15%и соғлиқни сақлаш ва ижтимоий муҳофаза соҳасида, 11%и маданият ва санъат соҳасида ва 3%и спорт соҳасида фаолият олиб бормоқда³.

Дунё бўйича краудфандинг фонди бозори 2014 йилда 167%га ортди ёки жалб қилинган маблағларнинг қиймати 16,2 миллиард долларни ташкил этган. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, 2015 йилда жалб қилинган маблағлар

қиймати икки баробарга ўсиб, 34,4 миллиард долларга етиши кутилган⁴.

Краудфандинг (ингл. crowd – оломон ва funding – молиялаштириш) бу маҳсулотни сотиш, муҳтожларга ёрдам қилиш, бизнесни қўллаб-қувватлаш мақсадида кўпчилик шахслар томонидан молиялаштириш мақсадида жалб қилинган маблағлардир⁵.

Фикримизча, давлат томонидан таълимни ва бизнесни бирлаштириб бўлмайди. Давлат бошқаруви асосида таълим ва бизнес ҳамкорлик асосида олиб борилиши, илмий тадқиқотлардан олинган натижаларини нафақат кичик бизнес соҳасига жорий этиш, балки йирик саноат ва аграр соҳа корхоналари фаолиятига жорий этиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Жаҳон банки таркибига кирувчи Халқаро тараққиёт ассоциацияси (ХТА) томонидан 2016 йилда «Ўзбекистонда олий таълим тизimini модернизация қилиш» лойиҳасини амалга ошириш учун 42,2 млн АҚШ доллари

⁴ <http://www.finextra.com/news/fullstory.aspx?newsitemid=27188>.

⁵ Гусева Д.Е., Малыхин Н. Краудфандинг: сущность, преимущества и риски. // Журнал «Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Экономика и право», 2014, № 9-10. <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/ru/---ep14-09/1278-a>.

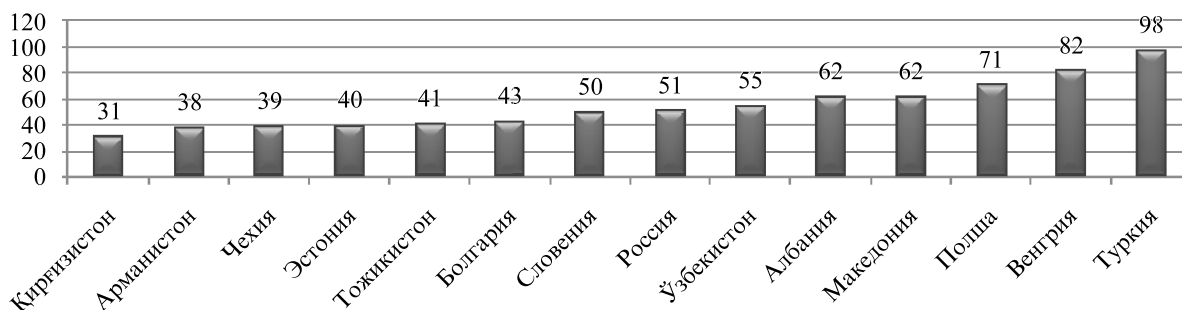
¹ Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. – Т., 2016. -142-б.

² www.mgimo.ru

³ Ўша ерда

1-расм. Айрим мамлакатларда олий таълимнинг иш ҳақига таъсири¹

Иш ҳақи даражасининг ортиши, %да

миқдорида кредит ажратилишини белгилади².

Олий таълим харажатлари таркибида иш ҳақи харажатлари 37,5 фоизни, стипендия харажатлари 41,5 фоизни, солиқлар 9,2 фоизни, коммунал тўловлар 1,6 фоизни, бошқа харажатлар 4,9 фоизни, капитал харажатлар 5,4 фоизни ташкил этади³.

2015/2016 ўқув йилида 69 та (2012/2013 ўқув йилида 64 та) олий ўқув юрти фаолият кўрсатган бўлиб (7 таси хорижий олий таълим муассасаси), уларда жами 264,3 минг талаба таҳсил олмоқда. Ушбу ўқув йилида 63,0 минг (2012/2013 ўқув йилида 63,1 минг) нафар талаба қабул қилинган бўлиб, 66,3 минг нафар талаба ўқишни битирган (1-жадвал).

Миллий иқтисодийёт соҳалари учун малакали мутахассисларни тайёрлаш жараёнида ижтимоий муҳим талабларнинг бири олий таълим мутахассислари ва ўрта махсус таълим малакасига эга бўлганларнинг мутаносиблиги талабларини сақлаш ҳисобланади. Мавжуд статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистонда бу кўрсаткичлар 2015/2016 ўқув йилларида 1/6,7 кишини ташкил этган. Ривожланган хорижий давлатлар тажри-

басида ушбу мутаносиблик АҚШда 1/18, Германияда 1/20, Японияда ҳатто 1/22 кишини ташкил қилган.

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим соҳасида тайёрланадиган мутахассислар мутаносиблигини 2025 йилга бориб 1/12-15 га етказиш зарур. Чунки бу мутаносиблик кўрсаткичлари паст даражада сақланиб қолгани миллий иқтисодийёт соҳаларидаги меҳнат билан банд олий таълим даражасига эга мутахассисларнинг мақсадли фаолияти ва меҳнат самарадорлигига салбий таъсир этиши мумкин⁴.

Назарий жиҳатдан олиб қараганда, инсон капиталига йўналтирилаётган инвестициялар келажакда инсон даромадларининг ортишига сабаб бўлади. Жаҳон банки томонидан тадқиқот маълумотларига назар ташлайдиган бўлсак, Ўзбекистонда олий маълумотли ходимнинг иш ҳақи ўрта махсус маълумотга эга бўлган ишчининг маошига нисбатан 55%га юқори ҳисобланади, бу кўрсаткич Албанияда ва Македонияда 62%га, Польшада 71%га, Венгрияда 82%га, Туркияда 98%га юқори экан (1-расм).

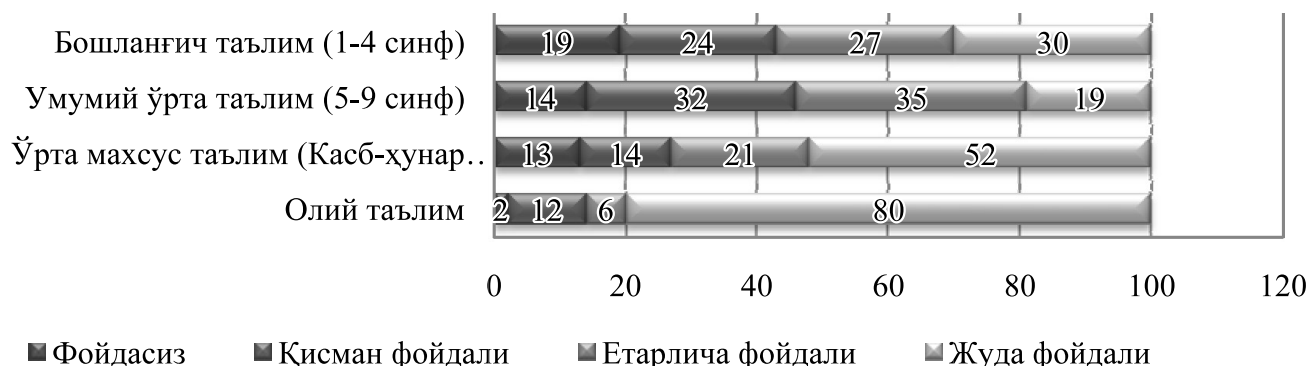
Жаҳон банки экспертлари томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижасида Ўзбекистонда олий таълим битирувчиларининг 80%и

¹ Расчеты авторов для Кыргызской Республики, Таджикистана и Узбекистана на основе данных исследования «Узбекистан: Рабочие места, профессиональные умения и миграция», Всемирный банк / GIZ, 2013 год. С.63

² www.vseмирnyjbank.org/ru/news/press-release/2016/04/27/the-world-bank-supports-quality-improvement-for-labor-force-in-uzbekistan

³ www.ig-tertiary-education-in-uzbekistan-uz.pdf

⁴ Умурзаков Б.Х. Миллий иқтисодийётдаги тизимли ўзгаришлар ва меҳнат ресурслари. / «Миллий иқтисодийётни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг жаҳон тажрибаси ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятлари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Т.: «Университет». 2016. –26-27-б.

2-расм. Таълим тизими битирувчиларининг унинг турли босқичларидан қониқиш даражаси, %¹

олий таълимни жуда фойдали, 6%и етарлича фойдали, 12%и қисман фойдали ва 2%и умуман фойдасиз деб ҳисоблашлари маълум бўлган (2-расм).

Бозор муносабатлари шароитларга асосланган Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, меҳнат ва олий таълим хизматлари бозорининг самарали олиб борилиши олий таълим хизматлари субъектлари бўлган олий ўқув юртлари томонидан юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш билан боғлиқ. Чунки бозор муносабатлари шароитида эркин рақобатга асосланган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида инновацион янгиликларини киритиш асосидагина мамлакатнинг жаҳон ҳўжалиги бозорида рақобатбардошлигини таъминлаш мумкин. Бозор иқтисодиётининг ривожланиши эркин рақобатга асосланиши ва ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш субъектларининг қандай мулкчилик шаклларига асосланишидан қатъий назар, ҳар бир мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардош бўлишини таъминлаш мақсадида интеллектуал жараёни ривожлантириш уларнинг асосий муаммоларига айланиши керак. Бу эса, ўз навбатида, бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг интеллектуал даражаларини оширишни таъминлаш учун бозор талабларига асосланган ҳолда олий маълумотли малакали мутахассисларни тайёрлашни талаб этади.

Миллий иқтисодиётни инновациялаштириш асосида мамлакатимизни илғор мамлакатлар қаторига олиб чиқиш мумкин. Бунинг ривожланган АҚШ, Япония, Англия, Россия ва Европа иттифоқи давлатлари мисолида кўриш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурига асосланган кадрлар тайёрлаш тизими асосида олий ўқув юртларида олиб борилаётган кадрлар тайёрлаш олий таълим тизимининг асосий йўналиши сифатида миллий иқтисодиётимизни ҳаракатга келтирувчи асосий куч бўлиши билан бирга, республикада инновацион маданият ривожланишини таъминловчи асосий омилдир.

Демак, ҳозирги жаҳон бозори талабларига жавоб бера оладиган миллий олий малакали мутахассисларни тайёрлаш республикада илмий-тадқиқот ишларини ривожлантиришни ва олий малакали мутахассисларни бозор талабларига жавоб бера оладиган даражада тайёрлаш олий ўқув юртлари билан илмий муассасаларни ҳамкорликда фаолият олиб боришини талаб этади. Ўзбекистонда инновация ва илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Фанлар академияси, илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари йўналишлари бўйича университетлар ихтиёрида илмий-тадқиқот лабораториялари ташкил этиш ва ривожлантириш зарур.

Таълим хизматлари тизимини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантиришга давлат томонидан катта эътибор

¹ «Ўзбекистан: Рабочие места, профессиональные умения и миграция», Всемирный банк. / GIZ, 2013 год. С.63

берилмоқда. Бозор муносабатлари шароитида олий таълим хизматлари ва меҳнат бозорлари уйғунлиги, молиявий самарадорлик ва таълим хизматлари сифати жиҳатдан олий маълумот олишга интилувчилар талабларини қондирадиган даражада бўлиши керак. Бунинг учун:

- миллий таълим тизимини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишда ҳар бир минтақа хусусиятидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш зарур;

- бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида жаҳон меҳнат бозори талаблари асосида уни тартибга солиб туриш;

- олий таълим тизимини илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқликда олиб боришнинг ташкилий-иқтисодий жараёнларини доимий равишда бозор муносабатлари талаблари асосида такомиллаштириб бориш зарур.

Олий маълумотга эга малакали мутахассисларга бўлган талабни аниқлашда республиканинг иқтисодий минтақалари талабларига асосланган ҳолда белгилаш, миллий иқтисодиётимизнинг бозор муносабатларига мос, мақсадли, тежамкор такомиллаштириш ўзаро манфаатли иқтисодий механизмни вужудга келтирган бўлар эди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги олий таълим муассасалари ва коллежларга кирувчилар сонини режалаштириш ва уларни ўқишни битирган-

дан кейин қаерга ишга жойлаштиришни эмас, балки Ўзбекистон ҳудудида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш жараёнидаги давлат таълим стандартларининг бажарилаётганлиги назоратини кучайтиришдек вазирликка мос муҳим вазифаларни бажариб, ҳар беш йилда бир маротаба таълим муассасаларини лицензиядан ўтказиб туриши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Мамлакатимизда олий таълим хизматларини молиялаштириш самарадорлигини ошириш ва такомиллаштириш учун қуйдагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- ривожланган мамлакатлар тажрибalarидан келиб чиқиб, олий таълим тизимини молиялаштиришда «Эндаумент» ёки «Краудфандинг» фондларини қўллаш учун ҳуқуқий асосларни ишлаб чиқиш ва амалиётга босқичма-босқич жорий қилиш;

- мамлакатимизда олий ва ўрта махсус таълим соҳасида тайёрланадиган мутахассислар мутаносиблигини 2025 йилга бориб 1/13-18 га етказиш;

- олий таълим хизматларини кўрсатувчилар ўртасида рақобатни кучайтириб, олий таълим хизматларининг янги моделларини жорий қилиш;

- олий таълим учун ажратилаётган бюджет харажатлари миқдорини ЯИМга нисбатан 2-4% га етказиш.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. / Мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 16 январь.

2. Эшбаев А.Х. Бозор муносабатларига ўтиш даврида таълим тизимининг миллий иқтисодиётни ривожлантиришга таъсири. / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2008. –25-б.

3. Набиев Д.Ҳ. Таълим соҳасидаги инвестицияларни молиялаштириш масалалари. / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2005. –24-б.

4. Саидов М.Х. Финансирование высших учебных заведений. – Т.: «Молия», 2001. –С. 247.
5. Захидова Ш.Ш. Олий таълим хизматлари бозорининг амал қилиш механизми самардорлигини ошириш (Ўзбекистон материаллари асосида). / И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореф. – Т., 2012. –27-б.
6. Другов А. Проблемы и направления модернизации высшего образования в Украине. / Вестник КНЕТУ, 2007, №5. –С. 127-134.
7. Болонский процесс-структурная реформирование высшего образования на европейском уровне. (Электронный ресурс) Режим доступа: <http://Kpi.ua/bolona>.
8. Антошкина Л.И. Высшее образование в системе общественных интересов. – Донецк: ООО «Юго-восток», 2008. –С. 284.
9. Задумкин К.А. Региональная инновационная система: теория и практика формирования. / К.А. Задумкин, И.А. Кандаков; под. рук., проф. В.А. Ильина. – Вологда: Вологодский научно-координационный центр ЦЭМИ РАН, 2008. –С. 72.
10. Ржепишевский В.В. Проблемы и перспективы функционирования высших учебных заведений в региональной инновационной системе. (Электронный ресурс) Режим доступа. [www/old.niss.govvua/monitor/mat2wa/r/htm](http://www.old.niss.govvua/monitor/mat2wa/r/htm).
11. Статистика высшего образования в Европе. www.Eurostat (educuofine06) and (educfigdp)
12. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. – Т., 2016. –142-б.
13. Умурзаков Б.Х. Миллий иқтисодиётдаги тизимли ўзгаришлар ва меҳнат ресурслари. / «Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг жаҳон тажрибаси ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятлари» мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Т.: «Университет», 2016. –26-27-б.
14. Узбекистан: Рабочие места, профессиональные умения и миграция. / Всемирный банк, GIZ, 2013. –С. 63.
15. www.mgimo.ru
16. <http://www.finextra.com/news/fullstory.aspx?newsitemid=27188>.
17. Guseva D.E., Malyhin N. Kraudfanding: sushhnost', preimushhestva i riski // zhurnal «Sovremenna nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya «Jekonomika i pravo», - № 9-10, 2014. - <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/ru/---ep14-09/1278-a>.
18. www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2016/04/27/the-world-bank-supports-quality-improvement-for-labor-force-in-uzbekistan
19. www.ig-tertiary-education-in-uzbekistan-uz.pdf